

ולא תונו איש את עמיתו ויראת מאלקיך
 — זה הפסוק נאמר אף בנפשות גדולות יקרי ערך; כאשר יראו באדם שעושה דבר שלא כרצון
 הש"י וירצה לקטרג עליו ולהענישו — על זה מזהיר הקב"ה לא תונו.
 וזה שאמר דוד המלך ע"ה תשב באחיך תדבר בבוטא אמך תתן דפי — היינו, מאחר שאדם מחויב
 לאהוב את חברו כמצווה עלינו ואהבת לרעהו כמוך, ואדם צריך לבקש רחמים בעד חברו,
 והוא ירצה לקטרג עליו — על זה יאמר הש"י אלה עשית והחרשת. היינו, באם הש"י ירצה
 לברר אף מעשה צדיקים לא יזכו בעיניו, כי נגד הש"י מי יצדק ומי יאמר זכיתי לבי, ואעפ"כ
 הש"י שותק ואינו מגלה קלון שום אדם אף כי יחטא. דמית היות אהיה כמוך — כי האדם
 המקטרג על מעשה של חברו יתראה בעינו כי הוא מזוכך כרצון הש"י, וגם רצון הש"י כך
 הוא לקטרג על אדם החוטא, ולכן יקטרג עליו — על זה נאמר לו מהש"י אויביך ואערכה
 לעיניך — היינו, אדם המלמד חוב על חברו באמרו כי גם רצון הש"י הוא לזה, יראה לו
 הש"י ויוכיח לו כי רצונו הקדוש אינו אלא להסתיר כל חטאי ישראל, כמו שנאמר ותשליך
 במצלות ים כל חטאתם — שיסתיר אותם בהסתר גדול שלא יתגלו ולא יתראו עוד. ואיך
 יאמר האדם שהש"י חפץ בלימוד חוב על האדם ולהפיח חטאו, אם אמנם כי צוה הש"י
 להוכיח איש את עמיתו ולהרחיקו מכל רע כפי היכולת, זה אינו רק במקום שיודע שיוכל
 להסיע אותו מזה בטוב, או ע"י תפילה שיעורר רחמים עליו שיוחזר למוטב, אך באם לא יוכל
 להסיר אותו צריך ללמוד זכות עליו ולא לקטרג עליו, כי אין אדם יכול לדון את חברו לכף
 חוב כי פן יצר חברו גדול מיצרו, או פן הדבר הזה מותר לו — כי יש הרבה דברים שלאדם
 אחד אסורים ולאדם אחר מותרים (מתוך מי השלוח — בהר).

דף נט

'בשעה שעוסקין בנגעים ואהלות אומרים לי: דוד, הבא על אשת איש מיתתו במה...' — ע' באור
 המאמר באריכות, בספר תקנת השבים (עמ' 90 ואילך). וכן בצדקת הצדיק רה; דובר צדק עמ' 140; פרי צדיק — ויצא
 ז.

— קשה, איך הזכירוהו בשמו הפרטי, כהדיוט? — 'ונראה לי בס"ד, כי הוא מרוב ענוה שלו גזר
 אומר שכל עת שהוא יושב ולומד תורה בבית המדרש עם החכמים והתלמידים, יזכירו שמו בלי
 תואר מלכות, וכאשר נהג עוד ענוה בשיבתו, שלא היה יושב בביהמ"ד על הכסא אלא על הקרקע'
 ('בן יהוידע' לרבנו יוסף חיים מבגדאד).

'נוח לו לאדם שיפיל עצמו לתוך כבשן האש ואל ילבין פני חברו ברבים. מנלן? מתמר...'
 מבואר מדברי התוס' (בסוטה י') שנקטו שחייב מן הדין הוא זה, שחייב אדם להמית עצמו ולא לבייש
 חברו ברבים. וכן משמע בשערי תשובה לרבנו יונה (ג, קלט). וכן כתב הפרי-חדש (בהגהותיו 'מים חיים'
 על הרמב"ם הל' יסודי התורה ה). ויש שכתבו שהלבנת פנים הוא בכלל 'אביזרייהו' דשפיכות דמים, ולכן
 לא נמנה בנוסף לשלש עברות (עפ"י שערי תשובה שם; חדושי הנצי"ב. וע' בספר אמת ליעקב (סוטה שם) שפירש
 דעת התוס' שמיאנו בכך, כי לענין שפיכות דמים שיסוד דינו משום 'מאי חזית דדמא דידך סומק טפי', אין שייך לאסור

הלבנת פנים משום 'אבירייהו', מאחר ומ'מ אין כאן סברת 'מאי חזית'. ומ'מ נוח לו ליהרג ולא להלבין מפני שהיא עבירה חמורה שאין לו חלק לעוה"ב משום פגיעה בצלם אלקים. ע' דברי שלום ח"ב ד). והוכרחו התוס' לפרש כן, שאם לא היה זה מן הדין, היה אסור לתמר להחמיר בדבר (חידושי הגרי"ז על הש"ס). וכשיטת הרמב"ם (הל' יסודי התורה ה,ד) שכל שדינו ב'עבור ואל יהרג', אם נהרג הרי זה מתחייב בנפשו. ואמנם התוס' במקום אחר (עבודה זרה כז: ד"ה יכול) הסתפקו בדבר, אם רשאים להחמיר בשאר עברות ליהרג ולא לעבור. (וע"ע במש"כ ב'מנחה חריבה' סוטה. ועוד יש לדון בזה לפי דעת הסוברים שכן נח מצווה למסור נפשו ולא לעבור על אחת משבע מצוותיו). ואולם המאירי (בכמה מקומות) כתב 'דרך הערה אמרו... דרך צחות...'. משמע שלדעתו לא אמרו כן אלא בדרך הפלגה. (אף השפת-אמת [בסוטה שם] כתב על דברי התוס' 'זהו תמוה בעיני'. וכן בספר חדושים ובאורים כתב שאין נראה שיהא הדבר חייב גמור, אלא הנהגה ראויה היא. וגם מלשון 'נוח לו לאדם' משמע כן. ונשאר ב'צ"ע' בדברי התוס'. וראה בהרחבת ענין זה בשו"ת בנין ציון קע-ג; שו"ת יביע אומר ח"ו יו"ד יג,יב).

ובעלי המוסר אמרו שמלבד החיוב שבדבר (להתוס'), כך גם ראוי לו לעשות, מבחינת התועלת והכדאיות שתצמח מן המעשה. ובזה מדויקת לשון חז"ל 'נוח לו לאדם' ולא אמרו 'חייב אדם' (ע' בחידושי אגדות למהר"ל שברא זאת, שפגיעה בצלם אלקים חמורה יותר מכליון הגוף ושרפתו. וע' גם בתוס' יום טוב אבות ג,יא; שיחות מוסר להגר"ח שמואלביץ לו תשל"ב; דעת חכמה ומוסר ח"ב יב).

בספר 'מנחת שלמה' (ח"א ז. ועע"ש בח"ג קה) האריך לדון על מניעת הלבנת פנים ברבים במקום דחיית איסורים. ובסוף דבריו כתב, שלעבור על איסור תורה ב'קום ועשה' כדי למנוע הלבנת פני חברו — ודאי אסור. אמנם יש לדון על איסורים דרבנן, ואף על איסור תורה ב'שב ואל תעשה', שהתירו בגנאי גדול לעבור משום 'כבוד הבריות'. וסיים שהדבר צריך הכרע. יש להדגיש שלא דן אלא בעשיית פעולה למניעת הלבנת פנים. ואמנם נראה מצד הסברא, שהלבנת פני חברו ברבים בפועל לא הותרה לאדם, גם אם לולא שילבין יהא נאלץ לעבור על איסור תורה, אפילו ב'קום ועשה'. כגון שמאיימים עליו להלבין פני חברו ברבים או לחלל שבת, שלכאורה נראה שיעבור, ולא יהרג ולא ילבין. וצ"ב. ודין הלבנת פנים וביזוי לאחרים כדי להציל אדם אחר ממיתה — יש שנראה מדבריהם לכאורה שאין הדבר מותר. ואולם לפי מה שהעלו הפוסקים (דלא כהגר"ש קלוגר ב'חכמת שלמה' חו"מ תכו) שחייב אדם לבנות עצמו כדי להציל את חיי חברו, נראה ממילא שמותר לבנות אחרים כדי להציל, ואף חייב לעשות כן במקום ההכרח, שהרי אותם אחרים הלא מחוייבים בעצמם לעשות כן. [ומסתבר שאפילו באדם שאינו בר מצוה]. מאידך יש לדחות, שביזש עצמו שאני, שאינו גדול כל כך ואינו כרציחה. וממקומו הוא מוכרע, שלא נמנעה תמר מלגרם ליהודה שיודה ויבייש עצמו כדי להצילה, משא"כ ביוש אדם את חברו. וצ"ע. ע"ע במובא בסנהדרין עג עה.

'ולא תונו איש את עמיתו — עם שאתך בתורה ובמצות על תונו' — כן פסקו כמה פוסקים (ע' בנמוקי יוסף כאן — הביאו הרמ"א חו"מ רכח,א וע"ש בנושאי כלים. וע' שו"ע הגר"ז הל' אונאה וגניבת דעת, ל). וזו לשון הגרי"מ עפשטיין (ערוך השלחן חו"מ רכח,א): 'ויש אומרים דאין מצווין על אונאת דברים שלא לאנותו, רק למי שאינו בעל עבירות, אבל לרשע — מותר לאנות בדברים, דשמא ע"י זה ישוב בתשובה. ולכן אם כוונתו לשמים לאנותו לרשע בדברים כדי שישוב בתשובה — יכול לעשות כן. וכן מי שמאנה את עצמו, שהולך בדרך לא טוב וסובר שהולך בדרך הישר — מותר לאנות, שאדם כזה אינו מכלל הישוב ודרך ארץ'.

ובשו"ת שבט הלוי (ח"ח שט) תמה על דבריו, כי לפי פשוט דברי הראשונים משמע שדין הוא שהמאנה את הרשע פטור בכל אופן, לא רק כשכוונתו להשיבו בתשובה. ואם כי אין ראוי לעשות כן, לא עבר על ה'לאו'.

עוד הביא שם מהב"ח בשם המרדכי, שאונאת ממון אסורה גם ברשע — שאין כתוב בה 'עמיתך'. והב"ח עצמו פקפק בדבר. וכתב בשבט הלוי: 'ובודאי הכי קיימא לן, דדוקא אונאת דברים (אינו עובר בלאו), לא אונאת ממון. וגם באונאת דברים הרבה יש להזהר בזה, דכמה דברים רעים יוצאים מזה — אם לא שצריך כדי לייסר לרשעים וכוונתו לשם שמים. ובגר — כתבו הפוסקים דאסור מן התורה אפילו אינו שומר התורה והמצוות'. (ואפשר שאף מה שכתב בערוה"ש, זהו משום שמתיר לכתחילה לעשות כן, ואמנם עיקר הלאו לא נאמר ברשע בכל אופן).

ובשו"ת אבני נזר (יו"ד תסא, א) נקט כדבר פשוט שלא מיעטו אונאת רשע אלא על רשעתו בלבד, אבל לאונות אונאה דעלמא אסור. אך נראה שאין דבריו מוסכמים (ע' חפץ חיים הל' לשה"ר תז). וב'תינוק שנשבה לבין הנכרים' — אם כי בפועל עושה מעשי רשע, אך כיון שאין בו אשמה אסור להונתו. (שבט הלוי שם ובח"ה — קונטרס המצוות נא.

וידועים דברי החזו"א לדון בסתמא חילונים שבזמנינו כגדר 'תינוק שנשבה' [עכ"פ לחומרא] — ע' חזו"א יו"ד ב, כח. וע"ע: שו"ת בנין ציון החדשות, כג; אחיעזר ח"ד ג; אגרות רביה פט; שבט הלוי ח"א כ, קכא, ח"ב קעב, ח"ג צא, ח"ה מח, ח"ו לו; שו"ת יד הלוי יו"ד קכט, ד; טעם ודעת (לגר"מ שטרנבוך. פרשת בהר) — מעשה מהגאון מטשעבין; יד אפרים (וינברגר) יג, יא; ביצחק יקרא (מהדו"ק) מד.

הרמב"ם השמיט 'עם שאתך בתורה ומצוות' (וכבר עמד על כך המנחת-חינוך — סג). ויש שכתבו שפרש כפירוש הריטב"א 'עם שאתך אל תונה' — פירוש, אשתך.

[כפי הנראה בדברי הריטב"א, לא גרס כלל 'בתורה ומצוות'. והרב חיד"א בספרו פתח עינים, קיים פירוש הריטב"א עם גרסתנו — שהאשה חולקת בזכויות התורה והמצוות של אישה, כדרו"ל, ולכן היא מתוארת בתאור זה, 'עם שאתך בתורה ובמצוות' — שהיא שותפה עמך. ובוה מבואר סמיכת המאמרים 'לעולם יהא אדם זהיר באונאת אשתו' ל'עם שאתך... (ע' באור הגר"פ פערלא על סהמ"צ לחס"ג — ל"ת פב; מגדים חדשים ח"א עמ' ד).

וכבר העירו (ע' מהרש"א, מגדים חדשים שם), שלא דרשו כן בכל מקום שנאמר 'עמית' (וצ"ע בשו"ת דובב מיישרים ח"ב יט).

ע"ע במצוטט לעיל נ ממהר"ל מפראג.

'שמתוך שדמענה מצויה אונאתה קרובה' — ע' במעשה דרב רחומי (בכתובות סב): שנתאחר לבוא לביתו בערב יום כיפורים, ובאותה שעה שנשרה דמעה מעינה של אשתו, נשבר הגג תחתיו ונפל ומת. ובספר בן יהוידע באר ענין דמעות האשה ע"ד הסוד.

*

'שלא להונות אחד מישראל בדברים... — שורש מצוה זו ידוע, כי הוא לתת שלום בין הבריות. וגדול השלום שבו הברכה מצויה בעולם, וקשה המחלוקת — כמה קללות וכמה תקלות תלויות בה. מדיני המצוה, כמה אזהרות וכמה זירוזין שהזהירונו זכרונם לברכה בענין זה, שלא להכאיב הבריות בשום דבר ולא לביישם. והפליגו בדבר עד שאמרו שלא יתלה עיניו על המקח בשעה שאין לו דמים.

וראוי להזהר שאפילו ברמז דבריו לא יהי נשמע חירוף לבני אדם, כי התורה הקפידה הרבה באונאת הדברים, לפי שהוא דבר קשה מאד ללב הבריות והרבה מבני אדם יקפידו עליהן יותר מן הממון, וכמו שאמרו זכרונם לברכה גדולה אונאת דברים מאונאת ממון, שבאונאת דברים הוא אומר ויראת מאלקיד וגו'. ולא יהיה באפשר לכתוב פרט כל הדברים שיש בהן צער לבריות, אבל כל אחד צריך להזהר כפי מה שיראה, כי השם ברוך הוא יודע כל פסיעותיו וכל רמיזותיו, כי האדם יראה לעינים והוא יראה ללבב. וכמה מעשים כתבו לנו זכרונם לברכה במדרשים ללמד על זה מוסר. ועיקר הענין בפרק רביעי ממציעא.

ונוהגת מצוה זו בכל מקום ובכל זמן, בזכרים ונקבות. ואפילו בקטנים ראוי להזהר שלא להכאיבן בדברים יותר מדי, זולתי במה שצריכין הרבה כדי שיקחו מוסר. ואפילו בבני ובנותיו ובני ביתו של אדם. והמיקל בהם שלא לצערן בעינינים אלה, ימצא חיים ברכה וכבוד. ועובר על זה והכאיב את חבירו בדברים, באותן שפירשו חכמים ז"ל כבעל תשובה ובחולה ובכיוצא בהן — עבר על לאו זה, אבל אין לוקין עליו לפי שאין בו מעשה...

ואולם לפי הדומה אין במשמע שאם בא ישראל אחד והתחיל והרשיע לצער חברו בדברים הרעים, שלא יענהו השומע — שאי אפשר לאדם להיות כאבן שאין לה הפכים. ועוד שיהיה בשתיקתו כמודה על החירופין, ובאמת לא תצוה התורה להיות האדם כאבן שותק למחרפיו כמו למברכיו, אבל תצוה אותנו שנתרחק מן המדה הזאת, ושלא נתחיל להתקוטט ולחרף בני אדם, ובכך ינצל אדם מכל זה, כי מי שאינו בעל קטטה לא יחרפוהו בני אדם זולתי השוטים הגמורים, ואין לתת לב על השוטים. ואם אולי יכריחנו מחרף מבני אדם להשיב על דבריו, ראוי לחכם שישב לו דרך סלסול ונעימות ולא יכעס הרבה, כי כעס בחיק כסילים ינוח, וינצל עצמו אל השומעים מחריופיו וישליך המשא על המחרף. זהו דרך הטובים שבבני אדם...

ואולם יש כת מבני אדם שעולה חסידותם כל כך שלא ירצו להכניס עצמם בהוראה זו להשיב חורפיהם דבר, פן יגבר עליהם הכעס ויתפשטו בענין יותר מדי, ועליהם אמרו ז"ל הנעלבין ואינם עולבין, שומעין חרפתם ואינם משיבין, עליהם הכתוב אומר ואהביו כצאת השמש בגברתו.

(ספר החינוך שלח)

— זו לשון רמח"ל (במסילת ישרים פרק יא): '...ונדבר עתה על החטאים המצויים הנולדים מחברת בני האדם וקיבוצם: כגון הונאת דברים, הלבנת הפנים... כי מי יאמר נקיתי מהם, טהרתי מאשמה בם, כי ענפיהם רבים ודקים עד מאד, אשר ההיזהר בם — טורח גדול. הונאת דברים בכללה, הוא לדבר בפני חברו לכד שיבוש ממנו, כל שכן האמירה בפני רבים דבר שיבוש בו, או לעשות לו מעשה שיגרום לו שיבוש...'. והאריך שם עוד בענין זה ובדומה לו.

הו לשון החזו"א באגרתו (ב'קובץ אגרות' סוף ח"א):

'צריך להתחזק בלימוד התורה בשביל להרבות זכיות לכלל ולפרט, וזה טוב מתענית וכיו"ב, וכמוכן על מנת לעשות. רוצה לומר: דקדוק בשמירת לא תעשה. שזה יותר רגיל שאדם דש בעקביו. וביחוד בין אדם לחברו. והרי צריך לזהר שלא לגרום צער לחברו בדיבור קל, אף לרגע, ויש בזה ל"ת דאורייתא כדאמרו ס"פ הזהב'.

— החתם סופר (חו"מ קע) פסק להעביר שוחט מאומנותו, על שעבר על לאו זה של אונאת דברים, עד שיפייס את חברו.

*

'מיום שנחרב בית המקדש ננעלו שערי תפלה... ואע"פ ששערי תפלה ננעלו שערי דמעות לא ננעלו' — פרש רבנו המאירי: 'אעפ"י שרוב תפילה אי אפשר שלא ליענות בה, מכל מקום כשהיא יוצאה ממעמקי הלב עד שהדמעה גוברת עליו — מקובלת ביותר.'

— בחינת שער סגור היינו טמטום הלב; אחר חורבן בית המקדש, נתעבה הלב כל כך עד שאי אפשר לבקעו ולהתקרב אל ה'. הידיעה השכלית אינה שולטת על הלב ועל הרצון. אכן בתפלה עמוקה עד כדי דמעות, אפשר לבקוע את הטמטום ולסלקו ולהתקרב אל ה'. שער זה לא ננעל מעולם (מכתב מאליהו ח"ד עמ' 262).

[וראה עוד שם בח"ב (עמ' 47): '... נגד 'בכייה של חנם' עלינו להציג בכייה של אמת. כל השערים — שערי בקיעת הטמטום — ננעלו מאז נחרב בית המקדש, חוץ משער אחד — שער הדמעות, שער השמים, שער השכינה, הוא גם השער ללב האדם. בה במדה שזוכה האדם לפתוח את לבו ולהחדיר לתוכו מהאמת הצרופה, באותה המדה פתוחים לפניו גם שערי השמים. באמצעות חמשת העינויים שבתשעה באב וציורי החורבן שבקינות אפשר להתעורר ולהגיע לידי בכייה אמיתית הנובעת מן הלב; והיא שורש התיקון לגלות השכינה ופתיחת שער הגאולה; וזה סודו של תשעה באב].

'אמר ליה רב פפא לאביי: והא אמרי אינשי... אמר רב פפא: היינו דאמרי אינשי...' — כך דרכו של רב פפא בהרבה מקומות בש"ס, להביא פתגמים ומשלים השגורים בפי העם. ראה במובא בסוטה י למעלה מעשרים ציוני מקומות.

והיינו דאמר להו רבא לבני מחוזא: אוקירו לנשיכו כי היכי דתתעתרו' — ונרמז הדבר בתורה: באדם הראשון — ויקרא האדם את שם אשתו חוה כי היא היתה אם כל חי — ומיד נאמר: ויעש ה' לאדם ולאשתו כתנות עור וילבשם. באברהם — לאחר שאמר על שרה אחתי היא כשהלכו למצרים, 'צא משם ברכוש רב. [נרמז ולאברהם הטיב בעבורה — בזכותה ובשבילה, כי היא ה'צינור' להורדת השפע בבית. וזה רמזו במה שהאשה נקראת 'לחם' — כי בעבורה השפעת הלחם והמזון. וכן אשה עולה ברכה; לחם עם הכולל. בן יהודע].

וכן ביצחק — כשאמר על רבקה אחתי היא, נאמר תיכף ויזרע יצחק בארץ ההיא... מאה שערים (מי השילוח — תולדות).

וכן אמרו (יבמות סב): על השרוי בלא אשה — שרוי בלא ברכה. וזוהי סמיכות הפסוק 'יהי מקורך ברוך ושמח באשת נעוריך' — דובר צדק עמ' 44; 69 וע"ש בעומק הענין.

— יש לפרש על פי מה שאמרו (פסחים פרק ד) שנשי מחוזא אינן עסוקות במלאכה, ואמר רבא 'שפל ונשכר קרינן להו' (וע"ע בכתובות סה. שהיו נשות מחוזא רגילות בשתית יין). לכך אמר לבני עירו שלא יעלו טינא בלבם על שנשיהם בטלות ממלאכה ובשל כך יהו מזוללים בהן, אדרבה, כבודם כדי שתתעשרו יותר, וטובה היא לכם יותר משאם היו עושות מלאכה לצורך הפרנסה (פתח עינים. וכע"ז בן יהודע). ע"ע בהרחבה במובא ביוסף דעת — שבת נט.

'אוקירו לנשיכו כדי שתתעתרו' — היינו רמז כשאדם נופל לפעמים ממדרגתו ונופל לבחינת

שכחה בהשי"ת, אל יאמר שח"ו אלקים עזבו, רק זהו גודל חסדו יתברך כדי שיבא למדריגה יותר גדולה. וזהו אוקירו לנשייכו — לשון נשיה ושכחה, אפילו כשאתם במדריגות הקטנות והשכחה אוקירו המדריגה זו כי הוא כדי שתתעתרו — היינו להביאכם למדריגה יותר גדולה משהיה מקודם' (מתוך דגל מחנה אפרים — ברכה. וע"ע בספר בת עין - ריש בראשית).

(ע"ב) 'זנמנו עליו וברכוהו' — יש מפרשים: נידוהו, כפי הדין שמנדין על כבוד החכמים (עתוס' ותור"פ). ויש מפרשים: קללה, דהיינו כינוי לחרם, והוא חמור מן הנדוי. [ולפיכך נשמט וישב על הקרקע וקרע בגדיו כדין אבל, אבל המנודה אינו חייב לכפות ולא בקריעה. וכן מצינו בסנהדרין שלא היו באים ללמוד תורה מפיהו. ואילו היה נידוי בעלמא, הלא המנודה שונה ושונים לו] — לפי שהיה נראה להם כאפקירותא, שהיה מתחזק עמהם במחלוקת יותר מדאי, שהם היו אומרים מפי השמועה והוא אומר כך היא בעיני — לפיכך לא קבלו ממנו כל ראיות שבעולם. ואילו הורה למעשה בזמן הבית, היה נעשה זקן ממרא, לפיכך החמירו עליו וברכוהו (רמב"ן תורא"ש ועוד). והחולקים סוברים שזה שקרע וישב על הקרקע וחלץ מנעליו — משום צער בעלמא, אבל לא משום שהיה חייב לעשות כן (ע' בראשונים כאן. וכן הכריע הריב"ש בתשובה קעג).

רש"י נקט כאן נידוי [וכיו"ב פירש רש"י בסנהדרין פה. 'לקללו' — נידוי. וכן פירש שם הרמב"ם (ממרים ה, ג)], וכתב שהמנודה חייב לקרוע. ואולם מהרמב"ן משמע שפירש חרם אף בדת רש"י. וכנראה לדבריו 'מנודה' שנקט רש"י לאו דוקא נידוי גרידא, אלא נידוי שיש עמו חרם. ואולם הריב"א הבין דברי רש"י כפשוטם, שלא היה כאן אלא נידוי. וכן נקט לעיקר.

[זו לשון 'הלכות נידוי ספרדיות' (מובא בשו"ת המיוחסות לריב"ש לג): ר' אליעזר עשו לו מדת הדין אע"פ דחשוב טובא — שלא ירבו מחלוקות בישראל, שאין ראוי למחול על זה ואפילו היה מופלג ואב בית דין. ואף על גב דאמר רב יוסף (מו"ק יז.) באושא התקינו אב ב"ד ססרה אין מנדין אותו — גרם מחלוקת שאני, דאמר מר שנאת חנם שקולה כנגד שלש עבירות. אלמא אין לך חלול ד' גדול מזה. וראה לדבר מחלוקת קרח וכל עדותו — לכן צריך להחרים ולשמת'].

'כמדומה לי שחברים בדילים ממך' — נקט לשון זו, 'כמדומה' — מפני הכבוד והשלום [וכעין שמצינו בראה אביו עובר על דברי תורה — ע' לשון הרמב"ם ממרים ו, יא ומאירי סנהדרין פ: — שלא יטיח האמת בפניו אלא מראה עצמו כמסופק בדבר ושואל]. וכמו שאמרו מפני השלום מותר לשנות. (וע' גם בשערי תשובה ג, קפא). וראה באריכות בספר דברי שלום ח"ד לד).

מעשה דתנורו של עכנאי — רב נסים גאון (בפירושו לברכות יט) פרש מעשה זה, והנה כמה קטעים מדבריו: **'...ונשאו ונתנו בה הרבה, ורצה ר' אליעזר להביא ראיה לדבריו ולסייעם מדרך שהיא נוהגת כמנהג סימנים וראיות, והיא מדמית למעשה מופת, ולא קיבלום החכמים, ולא נתקיימו אצלם, לפי שכן דרכו של עולם להתנהג בכיוצא בהן. ולפיכך אמרו לו: 'אין מביאין ראיה מן החרוב', 'אין מביאין ראיה מאמת המים' — כלומר, כי אין בזה דבר שהוא סותר למנהגו של עולם ומשנה סדרי בראשית כדי שיהא לך לראיה, אלא לעולם אין ההלכה מתקיימת אלא לפי מה שנתברר מן הקבלה של מרובין, והיינו דברי חכמים...**

וזה שאמרו: **'יצאת בת קול ואמרה מה לכם אצל ר' אליעזר שהלכה כמותו בכל מקום'** — ראיתי בו ב' תשובות: האחת, כי בת קול לא אמרה שהלכה כמותו בדבר זה, אלא **'בכל מקום' סתם...**

והשנית, שלא היתה הכוונה אלא לנסות את החכמים אם יניחו הקבלה שבידם והגמרא שבפיהם בשביל בת קול, ואם לאו. ודומה למה שכתב כי מנסה ה' אלקיכם אתכם. והנה נודע עם כל זאת בירור קבלתם. וזה שאמר ר' יהושע 'לא בשמים היא' כלומר, כי תורת ה' תמימה וכבר נתנה לנו בסיני והודיענו כי אינו מחליף ממנה דיבור אחד ואין בתורתנו חסרון ולא ספק כדי שנצטרך אל ראייה מן השמים. וכל מקום בתלמוד שיש בו 'ור' יהושע היא דאמר אין משגיחין בבת קול' מיכן היא עיקרו...!

(וכי"ב הרחיב רבי יוסף חיים בספרו בן יהוידע כאן, ע"ש דברים מתוקים. וכן בספר דעת חכמה ומוסר לרבי ירוחם ליוביץ ממיר, ח"ב מט).

וכן בארו בספרים ענין 'לא בשמים היא' — שדיני התורה נקבעים על פי הכרעת ב"ד של מטה גם אם האמת לאמתה אינה כן, שירדה תורה לארץ וניתנה לישראל, כביכול עתה היא שלהם בלבד ולא בשמים, ובכחם לקבוע את ההלכה כפי כללי התורה ומידותיה, ועל פי שכלם של חכמי התורה, ולכן אין משגיחין בסימנים נסיים. וזהו ענין 'נצחוני בני'. (ע' דובר צדק עמ' 149-150 (155); ישראל קדושים עמ' 43; הקדמת שב שמעתתא; חכמה ומוסר ח"ב קי; קובץ דברי סופרים; פתח עינים, ועוד. וע"ע: אור תורה (למגיד ממזריטש) רנח; אילת השחר ואמת ליעקב כאן).

וראה דבר נחמד באמת ליעקב' — עיונים במקרא, בראשית ב,ד — על מח' ר' אליעזר ור' יהושע אם משגיחין בבת קול, שהולכין לשיטתם בכמה מקומות. וע' גם בקדושת לוי (לקוטים 'חמשה תלמידים...') שבאר שר"א ור"י אמרו כל אחד כפי ענין שורש נפשו.

עוד בנוגע למעשה זה נמצאו דברים לר"צ הכהן (צדקת הצדיק סד):
 'פעמים שרואה בברור שהש"י מסייעו ומסכים עם מעשיו, אם כל זה אינו ראייה כי מעשיו ישרים באמת. ועל זה נאמר מדריכך בדרך תלך ודרשו רז"ל (מכות י:): בדרך שאדם רוצה לילך מוליכין אותו [נאמר 'בדרך' דרצונו לומר בספר משלי דרך התורה, (כמו שכתבתי לעיל אות מח), כי אין הש"י מסייע אלא כשהוא על פי דעתו הולך בדרך התורה, ומה שלמדו מבלעם גם לפי דעתו של בלעם כפי סטרא דיליה היה דרך זה ישר לו כפי מה שהוא ומובן]. הלא תראה באליהו שאמרו ז"ל (סנהדרין קיג.) שהיה קשה לפניו יתברך עצירת גשמים ואעפ"כ אמר לו לאליהו 'לך ונסתרת' וגו' ועזרו להסתר מפני אחאב בדרך נס, ואילו היה אחאב מוצאו היה מכריחו לבטל, כמו שהיה אח"כ, וכמו שעשה יהורם לאלישע.

ועל זה נאמר: לא בשמים היא. ואע"פ שעזרו לר' אליעזר בדרך נס להראות שהדין עמו, לא סמכו על זה, שחשבו שהוא מפני שהוא רוצה לילך בדרך זה.
 וזה היתה גם כן התלוננות בני ישראל אתם המיתם את עם ה' — אע"פ שראו הפלגת הנס באבדם, מכל מקום חשבו על זה כי לא בשמים היא ואין לסמוך על זה שהדין עם משה ואהרן נגד קרח ועדתו, רק אתם רציתם לילך בדרך זה וזכותכם גדולה ולכך המיתם את עם ה'."

בבאור 'קא חייך ואמר נצחוני בני' — ע' פרי צדיק, פורים ה.
 וע"ע: קדושת לוי יתרו עה"פ אנכי; קדושה שלישית, פורים; לקוטים ד"ה להבין ההפרש שיש בין פסח לעצרת; עלי שור ח"א עמ' רכ.

'לקה העולם שלישי בזיתים ושליש בחטים ושליש (הריב"ש גרס 'ומחצה') בשעורים' — יש מי שצדד לפרש (עפ"י דברי הגאונים) 'לקה העולם' לאו דוקא, אלא אותם שהסכימו בברכתו (ע' בשו"ת הריב"ש שער-שעה).

'לא הוה שבקה ליה לרבי אליעזר למיפל על אפיה' — תמוה הדבר, היאך אפשר שלא תזוז ממנו כל היום? — ומכאן הביא הרא"ה ראייה שאסור להפסיק בשיחה ובדברים אחרים שאינם של תפילה בין התפילה לנפילת אפים (מובא בריטב"א כאן ובחושני הרא"ה לברכות. וע' גם בית יוסף קלא בשם תלמידי הרשב"א ובהגר"א שם).

— כתבו הגאונים שנפילת אפים עיקרה מנהג ואינה מחובת התפילה אלא רשות. וכן מוכח מכאן, שאילו היה הדבר חובה חס ושלוש שהיה הצדיק הוא מנע ממה שיהא חובה בעבור אשתו. ואף על פי שהכוונה כאן שהיתה לוקחתו בדברים עד שהיה שוכח מליפול על פניו, מכל מקום אם היה חובה, היה זריז ונזכר בה ולא היה שוכחה בכל יום (שו"ת הריב"ש תיב).
יש להעיר שמפשוט לשון הרשב"ש (בתשובה שפה) משמע שלא היתה מונעתו מליפול אלא כשהיה נופל על פניו מנעתו שלא יקלל את אחיה.

'זהלחצו עובר...' — בספר יראים (נג) פרש שמעמיד הדין עמו ולא נכנס לפניו משורת הדין. ולפי זה כל 'לפנים משורת הדין' שנזכר בגמרא (כמו לעיל כד: וע"ש במסורת הש"ס) — הרי בגר הוא חיוב מצד הדין (גליוני הש"ס).

זו לשון הרמב"ם בתשובה (תמח): 'דע שחובה שחייבתנו התורה על הגרים — גדולה היא. על האב ועל האם נצטוינו בכבוד ומורא. ועל הנביאים — לשמוע להם, ואפשר שיכבד אדם ויירא וישמע ממי שאינו אוהבו. ועל הגרים צונו באהבה רבה המסורה ללב — ואהבתם את הגר, כמו שצונו לאהוב את שמו — ואהבת את ה"א, והקב"ה בכבודו אוהב גר...' (ע"ש עוד בהפלת שבו של הגר. וע"ע תשב"ץ ח"א לג).

דף ס

'ביין התירו לערב קשה ברך מפני שמשביחו' — פירש המאירי 'קשה' — חזק, והוא משביח בעירובו את הרך שאינו חזק כלל.

(לפי פירושו אסור לערב רך בקשה, וכמו שכתב רש"י. וכן כתב שם להדיא. ולפירושו 'רך' היינו דליל וקלוש, כמו 'בלילה רכה' לעומת העבה, ואילו היין הקשה מרוכז יותר. אבל הרא"ש כתב שהרך טוב לשתיה מן הקשה וגם יקר יותר. והוא מתיר לערב רך בקשה. וצ"ל לפירושו שהרך ראוי למויגה לא פחות מהקשה, שאל"כ היה אסור לערבו משום אונאה. וכנראה פירש 'רך' — עדין ומובחר [כמו 'האיש הרך בך והענג']. וכן 'בן בקר רך וטוב', שאין טעמו עז, אבל איננו דליל מן הקשה. וע"ע בתשובת חות יאיר קצב, כא).

'עדה אמרה: כל 'באמת אמרו' — הלכה היא' — מדברי רש"י נראה שהכוונה 'הלכה' — הלכה

והאפיקורסים והמסיתים והמדיחים הכל מודים שמצוה ולשנאותם כמו שאמרו בפ"י דפסחים והובא בפוסקים (ע"ע חפץ חיים שם סעיפים ה-ו).
 ג. התוס' (ע"ס ב) צדדו שבני נח מוזהרים על האונאה כשם שמוזהרים על הגזל.

דפים נח — נט

- קלו. א. אלו מאמרים הובאו בסוגיא על חומר אונאת ממון ואונאת דברים והלבנת פנים?
 ב. אלו מאמרים הובאו בסוגיא בהנהגת האיש עם אשתו ובהתייחסותו אליה?
 ג. אלו יורדים לגיהנם ואינם עולים? ואלו שאין להם חלק לעולם הבא?
- א. אמר רבי יוחנן משום רבי שמעון בן יוחאי: גדול אונאת דברים מאונאת ממון, שזה נאמר בו ויראת מאלקיך וזה לא נאמר בו. ורבי אלעזר אומר: זה בגופו וזה בממונו. רבי שמואל בר נחמני אמר: זה ניתן להישבון וזה לא ניתן להישבון.
 אמר רב: לעולם יהא אדם זהיר באונאת אשתו — שמתוך שדמעתה מצויה אונאתה קרובה. [אמר רבי אלעזר: מיום שנחרב בית המקדש ננעלו שערי תפלה... ואעפ"כ שערי דמעות לא ננעלו...].
 אמר רב חסדא: כל השערים ננעלים חוץ משערי אונאה... (— שערי תפילה ננעלו חוץ מהצוהר על אונאת דברים, אין השער ננעל בפניו. רש"י).
 אמר רבי אלעזר: הכל נפרע בידי שליח חוץ מאונאה... (פירוש, העונש ממהר לבא, ונפיש עליה ריתחא. ראשונים).
 אמר רבי אבהו: שלשה אין הפרגוד ננעל בפניהם (להפסיק ראייתם מן המקום, אלא רואה אותם עד שיפרע); אונאה וגזל ועבודה זרה...
 תני תנא קמיה דרב נחמן בר יצחק: כל המלבין פני חברו ברבים כאילו שופך דמים...
 אמר לו אביי לרב דימי: במערבא במה זהירים? אמר לו: בהלבנת פנים. שאמר רבי חנינא: כל היורדים לגיהנם עולים חוץ משלשה שיורדים ואין עולים, ואחד מהם המלבין פני חברו ברבים (ודוקא ברגיל בזה. רמב"ם תשובה ג' ד. ע' באג"מ או"ח ח"ה כ, ד).
 אמר רבה בר בר חנה אמר רבי יוחנן: נוח לו לאדם שיבא על ספק אשת איש ואל ילבין פני חברו ברבים... הבא על אשת איש מיתתו בחנק ויש לו חלק לעולם הבא, אבל המלבין את פני חברו ברבים אין לו חלק לעולם הבא.
 א. סתם 'רבים' — שלשה (חפץ חיים, הל' לשה"ר ב, בהגהה — עפ"י גטין מו וכתובות עה).
 ב. המלבין פני חברו ברבים, צריך להתענות כמה תעניות וילקה ויתודה כל ימיו. המכנה שם רע לחברו, שהוא בוש ממנו — יבקש ממנו מחילה בפני רבים, וגם ילקה ויתודה לכל הפחות שלשים יום, ויצטער כל ימיו על עוון גדול כזה ולא יוסיף עוד (עפ"י ספרים, מובא בשבט מוסר יט, מז).
 נוח לו לאדם שיפיל עצמו לכבשן האש ואל ילבין פני חברו ברבים...
 ב. אמר רב: לעולם יהא אדם זהיר באונאת אשתו, שמתוך שדמעתה מצויה — אונאתה קרובה. ואמר רב: כל ההולך בעצת אשתו — נופל בגיהנם... ופרשו: דוקא בעניני דעלמא ולא בעניני הבית. ולפי לשון אחרת, דוקא בעניני שמים, אבל במילי דעלמא — אדרבה, יש לאדם לכפוף עצמו ולשמוע דברי אשתו (אפילו מעלתה קטנה ממנו).

אמר רב יהודה: לעולם יהא אדם זהיר בתבואה בתוך ביתו (שתהא מצויה) — שאין מריבה מצויה בתוך ביתו של אדם אלא על עסקי תבואה... [שלא נקראו ישראל 'דלים' אלא על עסקי תבואה...]. אמר רב פפא: זהו שאומרים האנשים 'כשהשעורים כלים מן הכד, מתדפק ובא התגר הביתה'.
אמר רבי חלבו: לעולם יהא אדם זהיר בכבוד אשתו — שאין ברכה מצויה בתוך ביתו של אדם אלא בשביל אשתו.. וזהו שאמר רבא לבני עירו: כבדו נשותיכם כדי שתתעשרו.

ג. כל היורדים לגיהנם עולים, חוץ משלשה שיורדים ואין עולים; הבא על אשת איש, והמלבין פני חבירו ברבים, והמכנה שם לחברו — אעפ"י שכבר הורגל בכך (ואין פניו מתלבנות ואין חברו מקפיד, ומכל מקום זה להכלימו נתכוין. עפ"י רש"י ומאירי).
הבא על אשת איש מיתתו בחנק ויש לו חלק לעולם הבא, אבל המלבין פני חבירו ברבים אין לו חלק לעולם הבא.

א. פרשו התוס': כל היורדים לגיהנם עולים מיד ואין אור של גיהנם שולט בהם, חוץ משלשה שאין עולים מיד אלא יש מהם נידונים לעולם — המלבין פני חבירו ברבים שאין לו חלק לעוה"ב, ויש שעולים לאחר י"ב חדש, כגון הבא על אשת איש. או גם מלבין פני חברו ברבים, אעפ"י שאין לו חלק לעוה"ב, אינם נדונים יותר מ"ב חדש, ולאחר מכן לא חיים ולא נידונים, ושרויים בלא טובה ובלא רעה.
ומינים ואפיקורסים נידונים לדורי דורות. גיהנם כלה והם אינם כלים (כדאיתא בר"ה יז).
וכן אמרו (שם), פושעי ישראל בגופם כגון קרקפתא דלא מנח תפלין, יורדים ונדונים בה י"ב חדש ואחר כך גופם ונשמתם נשרפת ונעשים אפר תחת כפות רגליהם של צדיקים.
והבא על הכותית, שאמרו (בעירובין יט) שאין אברהם אבינו מעלהו מגיהנם מפני שערלתו נמשכת — לא בשביל עבירה זו לבדה נידון בגיהנם אלא שעבירה זו גורמת לו שאם ירד בגלל עבירות אחרות, שאין אברהם מעלהו מיד אלא שיהא שם י"ב חדש.
וכולם בשלא עשה תשובה — שהתשובה מועלת לכל דבר. ויש מי שאומר שבעלי תשובה גדולים מאותם שהיו צדיקים מעולם. עד כאן מדברי התוס'.
ויש אומרים: מה שאמרו הבא על אשת איש יש לו חלק לעולם הבא — בעשה תשובה. ומה שאמרו שיורד לגיהנם ואינו עולה — כשלא עשה תשובה (עפ"י תורי"ד. וכן כתבו התוס' בסוטה ד: שמה שאמרו יש לו חלק לעוה"ב, בשעשה תשובה. ודוקא תשובה עם יסורים).
ויש אומרים שאם נידון במיתת בית דין, מיתתו כפרתו ויש לו חלק לעולם הבא, ואם לאו — יורד ואינו עולה (עריטב"א ומהרש"א. וכ"כ התוס' בסוטה ד: אלא שנתנו טעם משום הידוי שקודם המיתה). ורבנו תם חילק אם עשה פירות — שהוליד בן ממזר, אם לאו.
ויש מי שכתב [בדעת הרמב"ם] שזה שאמרו באותם שלשה שיורדים ואינם עולים, מדובר ברגיל לחטוא בהם ולא באקראי (עפ"י אגרות משה או"ח ח"ה כ"ד).
ב. עוד אמרו חכמים (בסוטה ד): כל הבא על אשת איש, אפילו למד תורה — היא תצודנו לדינה של גיהנם. ואפילו הקנה להקב"ה שמים וארץ כאברהם אבינו, ואפילו קיבל תורה כמשה רבינו, ואפילו עושה צדקה בסתר — לא ינקה מדינה של גיהנם.

דף נט

קלו. המאנה את הגר והלוחצו, בכמה לאוין הוא עובר?

— אחד המאנה את הגר ואחד הלוחצו עובר בשלשה לאוין (וגר לא תונה; וכי יגור אתך גר בארצכם — לא תונו אתו; ולא תונו איש את עמיתו. ובלוחץ נאמר: ולא תלחצנו; וגר לא תלחץ; לא תהיה לו כנשה). (הרמב"ם (מכירה יד, טו-יז. וכ"כ המאירי) פירש מנין הלאוין בענין אחר. ומדבריו נראה שהלוחץ את הגר ללא אונאה אינו עובר אלא משום ולא תלחצנו. ע"ע מנחת חינוך סד, ב; באור הגרי"פ פערלא ל"ת פג. ע"ש בבאור לאו דלחיצה לשיטות הראשונים, האם הוא דחיקת ממון כגון 'לא תהיה לו כנשה', או אונאת ממון וגולתו).

א. התחיל הגר להתקוטט עמו, נראה מצד הסברא שמותר להשיבו דבר, שלא אמרה תורה לאדם להיות כאבן שאין לה הופכין. וצריך עיון להקל במה שלא נתפרש (עפ"י מנחת חינוך סג, ב-טו, ד).

ב. גם גר שאינו 'אתך' בתורה ובמצוות, מצווים מלאנותו (מנחת חינוך סג. וכ"כ הגרי"פ פערלא בבאורו לרס"ג, ל"ת פב). וכן גר קטן (מנ"ח שם סד, ג). ויש לעיין בדין בני גרים. ונראה שגם הם בכלל לאוין אלו (שם סד, ד. וכן הסכים הגרשז"א. ע' 'ועלהו לא יבול' ח"ב עמ' רס).

ג. יש אומרים שוגר לא תונה בגר תושב הוא אמור (עפ"י ראב"ע). וכן מבואר במסכת גרים (ג) ובירושלמי (יבמות ריש פרק הערל). ע' בהרחבה בבאור הגרי"פ פערלא לספר המצוות לרס"ג, ל"ת פג).

[תניא, רבי אליעזר הגדול אומר: מפני מה הזהירה תורה בל"ו / במ"ו מקומות בגר — מקומות שהזכרו הגרים בתורה אף בלא אונאה ולחיצה) — מפני שסורו (= מנהגו. ו"מ שרשו ויסודו) רע. יש מהראשונים שהעתיקו 'בכ"ד / בכ"א מקומות' (תוס' קדושין ע: ספר החינוך סג. וע' תו"ש משפטים)].

דף ס

קלח. א. מה דינו של עירוב פירות ויינות לענין אונאה?

ב. האם מותר לחנוני לחלק קליות ואגוזים לתינוקות ובכך הוא מרגילם לבא אצלו? מה דינן של שאר פעולות הנעשות כדי 'למשוך' לקוחות מאחרים, כגון הוזלה ו'חידוש' המקח?

א. אין מערבים פירות (— תבואה) בפירות אפילו חדשים בחדשים (בעל הבית שאומר פירות שדה פלוני אני מוכר לך כך וכך סאים, לא יערבנו בפירות שדה אחרת). ואין צריך לומר חדשים בישנים. ואפילו החדשים יקרים יותר, אין זה משום שהם מובחרים אלא הישנים מובחרים מהם, שעושים קמח יותר, אלא שיש ביקוש לחדשים כדי לישנם, וזה שפסק עמו על הישנים אינו חפץ לישנם, לפיכך אסור לערב בהם חדשים.

ישנים בחדשים — לפרש"י מותר. והרי"ף והרא"ש אוסרים, כי שמא זה הקונה חדשים רוצה לישנם.

התגר נוטל מכמה גרנות ונותן לתוך מגורה אחת. מחמש גיתות ונותן לתוך פיטום (= חבית) אחד (כי כן דרכו לקנות מכמה ספקים ואין כאן אונאה). ובלבד שלא יהא מתכוין לערב (לקנות הרוב ממקום משובח ולפרסם הדבר, ולערב בו ממקום אחר, ושכניו סבורים שכל הפירות מאותו מקום. רש"י).

באמת אמרו [כלומר הלכה פסוקה היא] בין התיירו לערב קשה ברך (אעפ"י שהרך טוב יותר לשתייה וגם דמיו יקרים. רא"ש) מפני שהוא משביחו (ומתקיים יותר כשנותנים מעט קשה ברך. רא"ש). אמר רב נחמן: בין הגתות שנו, אבל לאחר שעברה תקופת הגתות — לא, שתערובת היינות פוגמת לאחר